

OSMANLI DÖNEMİNDE ÇORUM

SEMPOZYUM
01-03 Ekim 2004

ISBN 9944-5563-0-0

Tertip Heyeti

Prof. Dr. Nadim MACİT

Yard. Doç. Dr. Ahmet SEZİKLİ

Yard. Doç. Dr. Ramazan KARAMAN

Öğrt. Gör. Ali ILICA

Arş. Gör. Ubeydullah SEZİKLİ

Sekreteryas

Yard. Doç. Dr. Ramazan KARAMAN

Arş. Gör. Dr. Ali ÖZTÜRK

Yayına Hazırlayanlar

Yard. Doç. Dr. Ahmet SEZİKLİ

Yard. Doç. Dr. Ramazan KARAMAN

Öğrt. Gör. Ali ILICA

Arş. Gör. Ubeydullah SEZİKLİ

Baskı Yeri ve Tarihi

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Tel: 0312 354 91 31 Faks: 354 91 32

Yayımlanan tebliğlerin bütün sorumluluğu yazarlarına aittir. Tebliğler yayıncı kuruluştan izin alınmadan kısmen ya da tamamen bir başka yerde yayınlanamaz veya elektronik ortama aktarılamaz.

İsteme Adresi:

İMVAK (Çorum İmam-Hatip Lisesi ve İlahiyat Fakültesi Kurma ve Koruma Vakfı),

Yeniyol Mh. Gazi Cd. Küçükpark İşhanı Kat:3 ÇORUM

Tel: 0364 2135221- 0533 366 92 34

Fax: 0364 2346357

e-posta: aliilica@gazi.edu.tr

X. OTURUM

ÇORUM VE ÇEVRESİNDEKİ TARİHİ OLAYLAR II

Yard. Doç. Ahmet KOLBAŞI (BÜ Fen-Edebiyat Fakültesi)	
"XIX. Yüzyılın Sonlarında Güvenlik Maksatlı Olarak Çorum'un Sancak Yapılması İçin Osmanlı Hükümetinin Yaptığı Çalışmalar"	435
Doç. Dr. Sadık SARISAMAN (Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi)	
"Meclis-i Mebusanda Çorum Mebusları ve Faaliyetleri"	443
Dr. Ahmet OĞUZ (Gazi Üniversitesi Kurşehir Eğitim Fakültesi)	
"XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Vilayeti (Çorum Kazası) ve Osmanlı Meclisi Mebusanında Ankara Mebusları"	492

XI. OTURUM

ÇORUM VE ÇEVRESİNDE YETİŞMİŞ BAZI ÜNLÜ ŞAHSİYETLER I

Araştırmacı Kamil ŞAHİN	
"Şeyh Murad Seydi"	509
Yard. Doç. Dr. Murat AKGÜNDÜZ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)	
Çorumlu Osmanlı Alimleri ve Şeyhleri"	514
Yard. Doç. Dr. Zülfikar GÜNGÖR (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)	
"Şuara Tezkirelerine Göre Çorumlu Divan Şairleri"	522
Eğitimci- Yazar Ethem ERKOÇ	
"Beşiktaş Muhafızı Müşir Hacı Hasan Paşa'nın Çorum'a Hizmetleri"	538

XII. OTURUM

DİL, EDEBİYAT VE KÜLTÜR

Doç. Dr. Sayın DALKIRAN (Atatürk Ü. İlahiyat Fakültesi)	
"Ahmed Feyzi Çorumî'nin Hayatı, Eserleri ve el-Feyzî'r-Rabbânî fî ebâtîlî'l-İranî Adlı Eseri"	558
Dr. İhsan KAHVECİ (Sakarya Ü. İlahiyat Fakültesi)	
"18. Yüzyıl İslam Alimlerinden Yusuf b. Osman el-İskilîbî (ö.1199h/1785m)'nin Tefsir Anlayışı ve el-Mevhibetü'l-İlahiyye ve'l-Atıyyetü's-Sübhaniyye Adlı Tefsiri"	569
Dr. Turgut TOK (Pamukkale Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi)	
"Çorum İli Ağızlarında Yerele ve Arkaik Kelimeler"	589

XIII. OTURUM

Yard. Doç. Dr. Fatih MÜDERRİSOĞLU (Hacettepe Ü. Edebiyat Fakültesi)	
"Anadolu'da Önemli Bir Kültürel ve Dini Merkez: Osmancık"	601
Ar. Gör. Ferruh TORUK (Hacettepe Ü. Edebiyat Fakültesi)	
"Anadolu'da Kimliğini Koruyan Bir Osmanlı Yerleşimi: İskilip"	611
Uzm. Ertoğrul İRKİÇATAL (Tarih Uzmanı)	
"XVI. Yüzyıl Sosyal-Ekonomik Açından Sungurlu Kazası (Budaközü)"	646
Emin EKMEKÇİ (Araştırmacı Yazar)	
"Osmanlı Dönemi Hacıhamza"	676
Cevat EKİCİ (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Uzmanı)	
"Mecütüzü Temettuat Kayıtları"	705

**XIX. YÜZYILIN SONLARINDA GÜVENLİK MAKSATLI OLARAK
ÇORUM'UN SANCAK YAPILMASI İÇİN OSMANLI
HÜKÜMETİNİN YAPTIĞI ÇALIŞMA (ÖZET)**

Yard. Doç. Dr. Ahmet KOLBAŞI¹

Sayın Başkan, değerli misafirler bu sempozyum içerisinde zamanımıza göre ve zamanı iyi kullanarak size önemli bilgileri aktarmaya çalışacağım. Şimdi bildiğiniz gibi 19. yüzyılın sonlarında benim konu olarak seçtiğim dönemde Çorum bir defa belli siyasi güvenlik maksadıyla sancak yapılma teşebbüsünde bulunulmuştur. Asıl olan bu olayı iyi anlatmaktır bizim tebliğimizin gayesi.

XIX. yüzyılda ve daha önceki dönemlerde şirin bir Anadolu kasabası olarak var olan Çorum coğrafi olarak Orta Karadeniz bölgesini Anadolu içlerine bağlayan bir güzergâh üzerinde yer almaktadır. Anadolu'nun bilinen en eski tarihi dönemlerinden günümüze kadar bu özelliğini sürdürmüştür. Çorum, Anadolu'nun klasik olarak şekillenen Doğu-batı ve Kuzey-güney yol güzergâhının kesiştiği noktaya çok yakın bir konumda yer almıştır. Hititler döneminde ise bu iki güzergâhın tam kesiştiği nokta haline gelmiştir. Tarih boyunca Anadolu'ya hâkim olan toplumlar bu hâkimiyetlerini Kızılırmak kavsi içinde yer alan (Çorum'un da dâhil Olduğu) bölgeyi kontrol altına alarak bu hâkimiyetlerine ulaşmışlardır. M.Ö 3.binde Hattiler, daha sonra M.Ö 2. binde Hititler aynı felsefeye bağlı olarak bu bölgeyi ellerinde tutmuşlar ve dolayısıyla Anadolu'nun büyük bir kısmına uzun süre hâkim olmuşlardır.

Osmanlı döneminde ise asırlarca sessizlik ve huzur içinde kalan Çorum bölgesi Osmanlı devletinin XIX. Yüzyıl sonlarına ulaştığı dönemde gelişip serpilmeğe başlamıştır. Anadolu'nun Selçuklu dönemi ile içine girdiği Türkleşme süreci içinde Elvan Çelebi, Karadonlu Can Baba gibi Hacı Bektaşî Veli ile çağdaş olan mutasavvıflara mesken olmuş ve ayrıca Osmanlı döneminde değerli bilim ve devlet adamları çıkarmıştır.

XV. yüzyılda Çorum Sancak olarak Amasya'ya bağlı idi. XVII. yy'da Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Çorum'dan bahisle "42 Mahalle, 42 Mihraptır. 4300 bağlı bahçeli evleri vardır" şeklinde bahsedilmektedir. 1890'lı yıllarda Çorum, Yozgat sancağına, bağlı kazadır.²

1902 yılına ait Ankara Vilayeti Salnamesi'nde ise Çorum Merkez nüfusu 17.922 kişi olarak gösterilmiştir. Görüldüğü gibi Çorum, Osmanlı döneminde nüfus ve idari birim olarak inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 1892-93 yıllarında Merzi-

¹ B.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-Mail: akolbasi@hotmail.com

² Cuinet,Vital, *La Turquie D'asie Géographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnée De Chaque Province De L'asie* – Mineure Pak Tome Premier Paris Ernest Leroux, Éditeur 28, Rue Bonaparte, 28, 1890, p 292.

fon merkez olarak Ermeniler tarafından başlatılan bir Yafta olayından sonra Çorum'un sancak haline dönüştürülmesi ve Merzifon'un buraya bağlanması ciddi olarak Osmanlı hükümet yetkilileri tarafından düşünülmüş ve bu konuda çalışmalar yapılmıştır.

Biz burada böyle bir tedbire duyulan ihtiyacı ve bu konuda yapılan çalışmalarını ilgili Osmanlı Arşiv belgeleri ışığında aydınlatmaya çalışacağız.

GİRİŞ

Anadolu'da tarihi kuzey-güney yolu ile doğu-batı yolu güzergâhının kesiştiği noktada yer alan Çorum, Hititlere başkentlik yapmış olan Hattuşa'yı da dâhil ettiğimizde zengin tarihi mirasa sahip ve önemli bir mekân olarak karşımıza çıkar. Tarih boyunca Anadolu'ya hâkim olan toplumlar bu hâkimiyetlerini Kızılırmak kavsi içinde yer alan (Çorum'un da dâhil olduğu) bölgeyi kontrol altına alarak bu hâkimiyetlerine ulaşmışlardır. M.Ö 3.binde Hattiler, daha sonra M.Ö 2. binde Hititler aynı felsefeye bağlı olarak bu bölgeyi ellerinde tutmuşlar ve dolayısıyla Anadolu'nun büyük bir kısmına uzun süre hâkim olmuşlardır.

1071 Malazgirt savaşından sonra Türk aşiretlerinin yerleşimine uğrayan Çorum bu tarihlerden itibaren kahr ekseriyeti Türk olan nüfus yapısı ile bazı iç karışıklıklar hariç günümüze kadar huzurlu bir hayat sürülen Türk beldesi olarak görülmektedir. Bu şirin Anadolu diyarı Türkleşme süreci içinde Elvan Çelebi, Karadonlu Can Baba gibi Hacı Bektaşî Veli ile çağdaş olan mutasavvıflara mesken olmuş ve ayrıca Osmanlı döneminde değerli bilim ve devlet adamları çıkarmıştır.

Osmanlı devleti zamanında Çorum, zaman zaman Amasya, Ankara ve Yozgat gibi değişik şehirlere bağlanmış bir idari birim olarak karşımıza çıkar. XIX. yüzyılda ise bazen kaza bazen sancak merkezi olarak düzenlenmiştir. Bu tebliğ çalışmasında 1892-1893 yılları arasında Merzifon merkez olmak üzere bu bölgede gelişen Ermeni komiteleri ve bunların faaliyetlerini önlemek için Çorum'un sancak olarak teşkili ve bölgede Ermeni olaylarının kısa bir tahlili yapılacaktır.

XIX. YÜZYILIN SONLARINDA BÖLGENİN İDARİ VE GÜVENLİK DURUMU

Bölgenin Sultan II. Abdülhamit dönemindeki idarî taksimatı şu şekildedir.³ 1890'lı yıllarda Ankara'ya bağlı 4 sancak 23 kaza ve 2.971 köyün bağlı olduğu görülmektedir.⁴

Vilâyetler	Bağlı Kazalar(1876)	Bağlı Kazalar(1908)
Ankara	Ankara, Yozgat, Kayseri, Kırşehir	Ankara, Yozgat, Kayseri, Kırşehir, Çorum

³ Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, VIII. Cilt, TTK Basımevi, Ankara 1983, s. 338-339 deki cetveldən yararlanılmıştır.

⁴ Cuinet, *age*, p 249.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının başlarında Bozok Livası'nın merkez ilçesi Yozgat olup diğer ilçeler ise Kızılkocalar, Akdağ, Boğazlıyan, Çorum, Karahisar, Behramşah, Sorgun, Süleymanlı ve Cebelkozan'dır⁵.

Tablo: 1881 Tarihli Salnameye Göre Yozgat Sancağına Ait Nüfus Durumu⁶

	İslam	Rum	Ermeni	Protestan	Kıpti	G. Müs	Toplam
Yozgat	34.511	378	4.019	312	-	126	39.346
Boğazlıyan	14.365	74	609	109	104	-	15.261
Maden	12.771	1.322	1.749	143	-	-	15.985
Sungurlu	13.471	194	529	6	-	225	14.425
Çorum	21.543	4	80	-	288	-	21.915
	96.661	1.972	6.986	570	392	351	106.902

1892 tarihli salnamede, Yozgat sancağının Çorum, Maden, Sungurlu ve Boğazlıyan kazalarının olduğu belirtilmektedir. Merkez Liva'ya bağlı Yozgat merkez, Hüseyinabat, Kızılkoca, Sorgun nahiyeleri bulunuyordu⁷. Çorum, kaza merkezinde 13.000, çevresi ile birlikte 36.669 nüfusa sahiptir ve kazaya bağlı köy sayısı 163'tür.

Çorum Osmanlı döneminde zaman zaman farklı vilayetlere bağlansa da 19.yüzyılın sonlarına kadar sakin ve huzurlu bir hayata sahip yerleşim mekânı olarak göze çarpar. 19. yüzyılın sonların pek çok Osmanlı diyarında görülen Ermenilere bağlı huzursuzluklar çok büyük oranda olmasa da buralarda da görülür. Bu tarihlerde Çorum ve civarında meydana gelen Ermeni olaylarının kaynağını 1892-1893 yafta olayında olduğu gibi Merzifon Anadolu Koleji oluşturmuştur.

Merzifon bölgesinde ticari ve ekonomik güç olarak zenginleşen Ermeni çocuklarını ekseriyetle öğrenci olarak kaydeden kolej sayesinde Ermeni hareketleri milliyetçi tahripkâr ve terör boyutuna doğru kayan bir karaktere bürünmüştür. Osmanlı Arşiv belgelerine göre⁸ Samsun üzerinden Merzifon'a gelen yasa dışı Hınçak gazetesi ve benzeri yasadışı yayınlar Merzifon'dan Çorum'a Tomayan Artin isimli bir Ermeni çete reisi tarafından gizlice sokulmuştur. Gizlice bu bölgeye ulaştırılan yasadışı Ermeni yayınlarını yine abone olarak kaydedilen şahısların kendi aralarında gizli gruplar halinde okuyarak Ermeni ayrılıkçı hareketlerinin sempatisan kitlesini oluşturdukları bilinmektedir. Merzifon Ermeni komitesi ile

⁵ Koç, A. Fevzi, *Bütün Yönleri İle Yozgat*, Kardeş Matbaası, Ankara, 1963, s. 22.

⁶ *Yozgat İli Yılığa*, 1973, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973, s. 29; Nüfus bilgileri bu yıllıktaki tablodan iktibas edilmiştir.

⁷ 1310 Tarihli Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Dersaadet 1310, s. 586-587, Ahmet Akgündüz- Sait Öztürk, *Yozgat Temettuat Defterleri*, Umut Matbaacılık, İstanbul 2000, s. 62.

⁸ BOA, Y.PRK.UM, 27/35, s. 43-44; Tomayan Artin, Merzifon Kolejinde Öğretmen iken yafta olayı sanıkları arasında yer alarak bu olayın planlayıcısı olarak 1893 yılında Ankara Mahkemesinde yargılanan Karabet Tomayan'ın amcasının oğludur.

haberleşmeyi Gümüşhacıköy'ünden Kazaros ve Çorum'dan Mihran ile Agop isimli kişiler sağlamışlardır.⁹

6.1.1893 tarihinde Cuma gecesi Merzifon, Gemerek, Tenos, Aziziye, Amasya, Gümüşhacıköy(Amasya), Çorum, Yozgat, Boğazhyan(Yozgat), Kayseri, Develi (Kayseri), Efkere (Kayseri), Talas (Kayseri), Tavulsun (Kayseri), İstefene (Kayseri), Balakise(Kayseri), Burungöz, Germir, Mancison¹⁰ kasaba ve köylerinde meydana gelen Ermeni olayları tek merkezden yönetilen ve Osmanlı tarihinde ilk defa bir komite tarafından birçok bölgede aynı anda gerçekleştirilen bir eylem olarak tarihe geçmiştir¹¹. Orta Anadolu kırsalında tertiplenen bu hafta olayının merkezi Merzifon olup Osmanlı hükümeti tarafından burada bulunan Anadolu Koleji bu olayların kaynağı olarak tespit edilmiştir.

Merzifon bölgesinde misyoner faaliyetleri çerçevesinde başlayan okullaşma faaliyetleri bölgede hüküm süren toplumsal huzuru tehdit eden ve Ermeni terörünü cüretlendiren biçime dönüşmüştür. Daha sonraki dönemlerde Merzifon Koleji dahil pek çok okul bu tehditkar yönü sebebiyle kapatılmıştır.

Ermeni çetelerinin Merzifon merkezli giriştikleri eşkıyalık faaliyetleri arasında ilk olarak Çorum-Merzifon arasındaki Derbend karakolu basılarak Derbende zaptiyenin öldürülmesi olayıdır. Panos ve Misak adındaki çeteciler ile Çorum zaptiyesi İbrahim'i katleden Merzifonlu Kasbar daha sonra Osmanlı hükümet kuvvetleri tarafından yakalanarak cezalandırılmışlardır.¹²

Yafta olayı; Merzifon, Kayseri, Yozgat, Çorum, Amasya, Develi, Boğazhyan, Aziziye, Talas ve daha bazı kasabalarda 6 Ocak gecesi patlak vermiştir. Hınçak ihtilalcileri bu defa Müslüman halkın da ayaklanmaya katıldığı hissini yaratmak istemişlerdir. Cami duvarlarına varıncaya kadar yapıştırılan yaftalardan bir kısmı altında "Vatan Severler Müslümanlar komitesi"¹³ imzası bulunmakta ve bu yaftalarda Abdülhamit aleyhine ağır sözler yer almıştır. Daha büyük ikinci bir yaftanın ise, Müslümanların kurtuluş çarelerini arayan Hindistanlılar tarafından hazırlandığı ilan edilmiş ve bunda Abdülhamit'e karşı isyan istenmiştir.

Çorum'da yaftaların dağıtılması ise *Tin oğlu Bedros ile Cüm oğlu Sahak*¹⁴ tarafından gerçekleştirilmiştir. Çorum'da yafta dağıtıldığı akşamı Tin oğlu Bedros'la

⁹ BOA, Y.PRK.UM, 27/35, s. 15.

¹⁰ BOA, Y.PRK.UM, 27/35, 17.Za.1310, Ankara İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi Zabıt Varakası, s. 20; Bu varaka sayfalar halinde olduğu için dipnotta orijinal sayfa numarası ile gösterilmiştir.

¹¹ "Yafta" sözcüğü bildiri anlamında dönemin olayla ilgili Osmanlı Arşiv vesikalarında kullanılmaktadır. Aynı şekilde "Hezeyanname" sözcüğü de "yafta" ile eş anlamlı olarak ayrı belgelerde yer almaktadır Yafta olayının tam olarak takvimlerdeki karşılığı 6.1.1893 Miladi=25.10. 1308 Rumi=17.C.1310 Hicri, Cuma gecesine denk düşmektedir.

¹² BOA, Y.A.MTV, 74/14, 3.R.1310.

¹³ Metin, Halil, *Türk Siyasal Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, MEB Yayınları, İstanbul 1992, s. 107.

¹⁴ a.g.b., s. 20.

Cün oğlu Sahak Gürcü elbisesiyle esb süvâr olduğu halde şose tarafından geçerlerken görülmüş ve Osmanlı hükümet makamlarına ihbar edilmişlerdir.

Hınçaklar kamu binalarına ve Merzifon, Yozgat, Amasya, Çorum, Ankara, Sivas ve Diyarbakır'da evlerin duvarlarına afiş yapıştırdılar. Bu afişler Türkçe idi ve tüm Müslümanlara hitap ediyor ve zulme karşı ayaklanmalarını istiyordu. Bu gibi metodlarla Hınçaklar Türklerin hükümete karşı gelmelerini ümit ediyordu.¹⁵

XIX. YÜZYILIN SONLARINDA GÜVENLİK MAKSATLI OLARAK ÇORUM'UN SANCAK YAPILMASI İÇİN OSMANLI HÜKÜMETİNİN YAPTIĞI ÇALIŞMA

Osmanlı devleti aleyhine 1892 yılından itibaren Ermeni komiteleri tarafından Merzifon'un fesat merkezi haline getirilmesi üzerine bu durumu önleyici bir tedbir olarak *Merzifon ve civârının ilhâkıyla İslâm'ı kesir olan Çorum kazâsının mutasarrıflığa tahvil-i lüzûm ve ehemmiyetini hâvî Şûrây-ı Devlet'ten*¹⁶ Osmanlı hükümetine önerilmiştir.

Osmanlı hükümeti nezdinde hazırlanan bir mazbata ile Ermenilerin fesat hareketlerini önleyecek bir livânın teşkilinin gerekli olduğu *sekenesi kâmilen İslâm olan Çorum ve hattâ Merzifon ve etraf Ermenilerinin harekâtına te'mîn-i nezârete kâbil bir mevki'de ve nefsi-i Çorum kasabası da zâten cesim bir belde bulunmasına nazaran Ankara vilâyetinden Sungurlu ve Sivas vilâyetinden Merzifon ve Kastamonu vilâyetinden Tosya kazâlarının ilhâkıyla Ankara vilâyetine tâbi' olmak üzere sancak teşkilî hâlinde o havâlice*¹⁷ Ermeni fesâdına karşı doğru bir karar verilmiş olduğu teyit edilmiştir.

Adı geçen kazâların Çorum'a ve bunların halen bağlı bulundukları merkezlere olan uzaklıkları ile kurulacak Çorum Sancağı hakkındaki mütâla'a-i askeriye anlaşılmak üzere makâm-ı vâlâ-yı askeri ile icrâ kılınan muhâbere neticesinde Çorum ile Sungurlu arasındaki mesâfenin onsekiz ve Tosya ile yirmi ve Merzifon ile oniki ve bunun yanı sıra Tosya ile Kastamonu arasında mesâfenin de on iki ve Merzifon'la Amasya'nın sekiz ve Sungurlu ile Yozgat'ın on sâatten ibâret olduğu ve bunların ber-vechi muharrer Çorum'a ilhâkıyla Çorum'un mutasarrıflık teşkilinde ci-het-i askeriyece mahzûr olmadığı¹⁸ şeklinde olumlu görüş bildirilmiştir. Burada verilen ölçülere göre Çorum'a bağlanması düşünülen kazalar Sungurlu, Tosya ve Merzifon halen bağlı bulundukları merkezlere Çorum'dan daha yakın mesafelerde bulunmaktadır. Çorum'un sancak olarak teşkilî ancak güvenlik maksadıyla uy-

¹⁵ Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement*, University Of California Press, Berkeley And Los Angeles 1963, p. 120.

¹⁶ BOA, Y.PRK. ZB, 11/74, 28.Za.1310; Şûrây-ı Devlet: 1867 yılında Meclis-i Valâ'nın ilgasıyla kurulan ve bugün Danıştay diye anılan teşekkülün ilk şekli, Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 326

¹⁷ BOA, Y.PRK.UM, 26/67, 26.Ş.1310, Fî 25 Şa'bân sene [1]310 (14 Mart 1893)târîh 11 numaralı Şûrâ yı Devlet Dâhiliye Dâiresi'nden tanzim ve takdim kılınan mazbata

¹⁸ a.g.b., 26/67

gun görüldüğü anlaşılmaktadır.

Çorum'un Sancak olarak teşkiline ve mutasarrıflığına da bir süre Ankara Mektubculuğu ile bazı mutasarrıf vekâletlerinde bulunmuş olan Mustafa Rukneddin Bey'in bölgenin durumuna ve ahalinin mizâcına vâkıf olan bir kişi olarak tayininin uygun olduğu belirtilerek onaya sunulmuştur.

Osmanlı hükümeti daha sonra Çorum'da bir sancak kurulması kararından vaz geçmiştir. Bunun sebebi Merzifon'daki Amerikan Koleji'ni denetim altına alma çabasının hükümete ilgili ülkelerden gelebilecek dış baskılar ve tepkiler olabilir. Bu dönemde Yafta olayı nedeniyle Merzifon Anadolu Koleji Osmanlı hükümeti ile İngiltere ve ABD arasında ciddi bir sorun haline gelmiştir.

Merzifon bölgesinin Misyoner faaliyetleri için merkez olarak seçilip Protestan misyoner teşkilatı(ABCFM)¹⁹ tarafından burada büyük bir Kolej açılması masum bir eğitim ve dini maksatlı hareket olarak gösterilmesi kanımca pek doğru bir yaklaşım olmaz. Çünkü Orta Anadolu'dan Pırat havzasına kadar olan Osmanlı topraklarında istasyon adı altında örgütlenen misyoner faaliyetleri temelde bazı misyonerler tarafından kullanılan bu ülkedeki yerli Ortakları olarak zikrettikleri Ermenilere daha yakın olmayı hedeflemiştir. Osmanlı topraklarında Misyonerlerin faaliyetleri kadar ilgili ülkelerin ticari ve ekonomik beklentilerine en uygun yerli ortak yine Ermenilerdir. Çünkü bu dönemde ticaret erbabı ve sermaye sahibi olarak Ermeniler Osmanlı devleti içinde iyi durumda idiler. Misal olarak Trabzon-Tebriz yolu üzerindeki ticaretin kontrolü büyük oranda Ermenilerin elindedir. İngiltere 1878 Berlin konferansı kararlarında Doğubeyazıt'ın Osmanlı toprağı olarak kalmasını sağlamıştır. Bunun sebebi İngiltere kendi tekstil ürünlerini Trabzon-Tebriz yolu üzerinden İran ve Orta Asya'ya Ermeniler ile işbirliği yaparak pazarlamasını gerçekleştirmiyordu. Doğubeyazıt'ın Rusya'ya geçmesi İngiliz menfaatlerine temelden aykırı idi. Bu misalde olduğu gibi Osmanlı devleti üzerinde çıkarı olan batılı devletler Misyoner faaliyetlerini de aynı şekilde kendi çıkarları doğrultusunda yürütmüşlerdir.

Sonuç olarak; Osmanlı hükümeti bu dönemde ülke bütünlüğü ve iç barışı muhafaza etmek adına dışarıdan ya da içeriden gelebilecek tehditlere karşı tedbir alma yoluna gitmiş fakat istikrarlı olarak bu tedbirlerin uygulanmasında gevşek davranmış veya yetersiz kalmıştır. 1893 yılında meydana gelen yafta olayından sonra bölgede güvenliği sağlayamama endişesi taşınmaya başlayan Osmanlı hükümeti Çorum kazasını sancağa dönüştürerek Merzifon'u Çorum'a bağlamayı tasarlamış daha sonra anlaşılmaz bir şekilde bu tasarısından geri adım atmıştır. Eğer ile başlayan yorumlar tarihi gerçekleri pek değiştirmez, ama bu gibi tedbirler Osmanlı hükümeti tarafından gereği gibi uygulanabilseydi belki tehciye giden şartlar ve sebepler oluşmayabilirdi. İşte Çorum'da sancak teşkili de bu nevi akim kalan girişimlerden birisi olmuştur.

¹⁹ The American BOARD of Commissioners for Foreign Missions

Bugün yüzyıl sonra sadece Doğu sorunu içinden Ermenilerin yerine Güney-doğu'daki değiştirilmiş vatandaş kitlemiz bu oyunun içinde oynatılıyor. Onun için bu tip konularda ben dört duvar arasında 3,5 sene geçirdim. Kusura bakmayın. Bu kadar tafsilatlı bilgi veriyorum. Sabrınızdan dolayı teşekkür ediyorum. İnşallah hepinize faydalı olabilmişimdir.

KAYNAKÇA

BOA, Y.PRK.UM, 26/67, 26.Ş.1310.

BOA, Y.PRK.UM, 27/35, 17.Za.1310

BOA, Y.PRK. ZB, 11/74, 28.Za.1310.

BOA, Y.A.MTV, 74/14, 3.R.1310.

1310 Tarihli Salname-yi Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Dersaadet 1310,

Akgündüz Ahmet - Öztürk Sait, **Yozgat Temettuat Defterleri**, Umut Matbaacılık, İstanbul 2000

Cuinet, Vital, La Turquie D'asie Géographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnée De Chaque Province De L'asie – Mineure Pak Tome Premier Paris Ernest Leroux, Éditeur 28, Rue Bonaparte, 28, 1890

KaraL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, VIII. Cilt, TTK Basımevi, Ankara 1983

Koç, A. Fevzi, **Bütün Yönleri İle Yozgat**, Kardeş Matbaası, Ankara, 1963, s. 22.

Metin, Halil, **Türk Siyasî Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları**, MEB Yayınları, İstanbul 1992

Nalbandian, Louise, **The Armenian Revolutionary Movement**, University Of California Press, Berkeley And Los Angeles 1963

Sertoğlu, Mithat, **Osmanlı Tarih Lügati**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986

Yozgat İl Yılıhı, 1973, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973

Oturum Başkanı: Evet, Yard. Doç.Dr. Ahmet Kolbaşı'na teşekkür ediyoruz. Vaktinde bitirdiler ve güzel bilgiler verdiler.

Prof. Dr.Refet YİNANÇ: Sayın Başkan.

Oturum Başkanı: Buyurun Efendim.

Prof. Dr.Refet YİNANÇ: Birkaç dakika süre verebilir misiniz? Çok önemli bir konu.

Oturum Başkanı: Yani konuşma sonucunda mı? Peki, o zaman müzakerecilerden de söz alalım.

Prof. Dr. Refet YİNANÇ: Takdirinize bırakıyorum.

Oturum Başkanı: Tabi buyurun efendim.

Prof. Dr. Refet YİNANÇ: Çok güzel gerçekten tebrik ederim Çok güzel bilgi verdiniz. Bir de geniş perspektiften bakmak lazım. Onun için bir iki açıklama

getireceğim. Çorum zaten sancaktı. Osmanlı'da 16. yüzyılda büyük bir sancak merkeziydi. Buraya İskilip bağlı Osmaniye bağlı birçok kazalar bağlı. Merkez kaza olarak Çorum kazası deniyor ama bölge Çorum sancağı zaten. Şimdi burayı tekrar sancak haline getiriyorlar 19. yüzyılda belediyelerin kuruluşu var. Sayın başkan çok iyi bilirler bir. İkincisi, 1878'de Berlin Antlaşması imza edildi. Ve Ermeniler için biliyorsunuz madde konuldu. 61. madde Ayestefanos'ta 16 Berlin'de 61. madde. Orada Ermeniler ve Kürtlerin saldırısına karşı Ermeniler korunacaktır. Islahat yapılacaktır diye.

Oturum Başkanı: Çerkezler ve Kürtler

Prof. Dr. Refet YİNANÇ: Evet aynen öyle. Madde böyle ve Osmanlı Devleti'ne İngiltere her sene bir proje verdi. Islahat projesi. İşte Osmanlı'nın geniş perspektiften bakarsak Çorum da bu değişikliği Merzifon'u da düşünerek -çok doğrusunuz çok güzel- Merzifon'daki o hareketler var. Ama bir de işte bu proje çerçevesinde Osmanlı İngiltere'ye her sene cevap veriyordu. Çünkü şöyle yapın diye proje veriyordu. Osmanlı da onu tamam diyor incelemeye aldım diyor. Dolayısıyla demek ki Çorum'da da bir hazırlığı var. Yani Doğu'da böyle bir şey yaparsam Çorum havalisi Merzifon'da da böyle yapayım diye bir idari değişikliğe gitme isteği var. Gerçekleşmemesi de işte Osmanlı'nın İngiltere'ye ta 1. Dünya Savaşı'na kadar verilen bu projeleri oyalaması. Bunu söylemek istedim. Teşekkür ediyorum.

Oturum Başkanı: Efendim başka görüş bildirmek isteyen müzakerecilerimizden. Buyurun isim neydi?

Halk Şairi Bekir SAMİ: Bekir Sami, Çorum'un Yozgat'dan ayrılmasının sebebi Yozgat'daki Çapanoğullarının Çorum'a müdahale etmesinden mi yoksa Çorum'un ticari yollar üzerinde olmasından mı? Bunu öğrenmek istiyorum.

Yard. Doç. Dr. Ahmet KOLBAŞI: Efendim bana yöneltilmiş olan bir soru olarak ben sadece bu kapsamda inceledim. Yozgat'tan ayrılmasının ana sebeplerinden bir tanesi de benim o dönemimi kastediyorsanız güvenlik gerekçesiyle ve Merzifon'daki hareketi kontroldür.

Oturum Başkanı: Efendim teşekkür ediyoruz. Doç. Dr. Sadık Sansaman, bizlere "Meclis Mebusan'da Çorum Mebusları ve Faaliyetleri" konusunda bildirisini sunacaklar. Buyurun.